

**KARMELDARREN ORDENA.
JESU KRISTOREN GOGOKO IZANEZ BIZI
MARIA BIRJINAREN BABESPEAN**

Hasierako ohar txoa

“Karmel” aldizkariaren irakurleak gogoan izango du Israelgo Karmel Mendiaz jardun genuela aldizkariaren 2007ko 3. eta 4. zenbakietan. Karmeldarren Erregelaren 8. mendeurrena zela eta, Erregelaren beraren euskarazko itzulpena argitaratu genuen, baita efemeride hori zela-eta, bi Jeneralek –Karmeldar Oinetakodunenak eta Karmeldar Oinuts edo Teresiarrenak– elkarrekin egindako gutunaren itzulpena ere. Zenbaki berean (**Karmel** 2007-3) beste lan hau zetorren: “Karmel Mendia eta Karmeldarrak, Erregelaren 8. mendean”. Hurrengo zenbakian (**Karmel** 2007-4), “Lur Santuetara erromes”.

Oraingo honetan, aurreko lan haien osagarri, ikuspegi historikoa agertu nahi dugu: Israelgo Karmel Mendiko hasierak bate-tik eta Euskal Herrian Ordenak izan duen garapena bestetik.

1. JATORRIA ETA ESPIRITUA (XII-XIII. MENDEAK).

Karmeldarren Ordenak halako biziera erlijiosoa egiten zen lekuaren izena du: Karmel mendia da hori (Mediterraneo ondoko mendikatea, Haifa-ren hegoaldean hasita, ia 25 km luze

izanik, altuerarik handiena 552 m-koa duena); hainbat jainkori (Baal, Zeus, etab.), eta batez ere Israelgo Jainkoari, Jaunari, sagaraturiko mendia.

Erlijioso izateko berriazko erari hasiera eman ziona Elias profeta handia izan zen; Bibliak haren egintza ospetsua gogorarazten digu (Karmel mendiko sakrifizioa), egiazko Jainkoaren, Jaunaren, ahalmena erakutsiz eta gezurrezko jainkoen ezina agerian utziz (1 Erg 18); horregatik mendi hari Elias jaunaren mendia ere deitu izan zaio. Profeta honek (IX. mendean K.a.), Jainko biziarenganako fedean garrez, galzorian zen egiazko Jainkoaren gurtzaren alde egin zuen... Jainkoaren presentzia biziaren lekuko bihurtu zen, jazarpen latzak eraman beharra izan bazuen ere. Haren bizitza berak esan zituen hitz hauetan bil daiteke: „Garrez gartua naiz armadetako Jainko

Jaunarentzat“ (1 Erg 19, 10. 14); esaldi hau karmeldar ikurrean ere ageri da, erlijioso izateko era horren ideia nagusi bezala: Jaunaren („Neuk erakutsiko dizut nor naizen“ esan nahi du) aurrean bizi, hau da, Jainko pertsonal, bizi eta maitatzailearen aurrean, bakoitza pertsonalki berari eskaintzea nahi duen haren aurrean.

Kristau aroan, Karmel Mendia leku santutzat zuten; Eliz Gu-rasoen tradizioan Elias profeta monje-bizitzaren eredutzat har-tzen zen, eta Karmel Mendia leku santutzat¹. Beraz, ez da ha-ritzekoa menderen mendetan imitatzaileak izatea.

Jadanik IV-VII. mendeen artean, Palestinako mugimendu monastikoan, monje bizantziarrak Palestinan kokatu ziren. Bai-na Kosroe II.a pertsiarra han indarrez sartzean, 614. urtean, monasterioak arpilatuak izan ziren. Karmel Mendian monaste-rioak izan zirelako testigantzak badira. Indusketek Eliseoren monasterioa zegoela egiaztatzen dute eta VI. mendeko erro-mes batek ere ematen du haren lekukotasuna. Eremitarrak bi-zi ziren beste ingurune bat ere bazen... Karmel Lurmuturrean Eliasen omenez eraikitako monasterioa zegoen; aurkikuntza arkeologikoek inperioaren azkenaldian kokatzen dute, Justinia-noren agintaldia baino geroago. XII. mendean erromesek be-ren kontaktetan “Eliasen Haitzuloaz” hitz egiten digute, haren inguruan komunitate txiki bat bizi zela adieraziz. XIII. mendea-ren hasieran monje greziar eta siriarrak bizi ziren santa Marga-ritaren abadian.

Lehen gurutzadan Jerusalem hartu zuten, 1099an, eta Jeru-salemgo erreinu latindarra sortu. Palestinan mendebaldeko er-lijio-bizitzaren formak ezarri zituzten. 1187an Saladino musul-manak garaipen handia lortu zuen Hattin-en eta kendu egin zien latindarrei Palestinako lurraldea. Horrek inguru hartako

¹ Ik. Gregorio Nazianzeno santua, PG 21, 599; Jeronimo santua, PL 22, 583, 1076; Agustin santua, PL 40, 1306; Basilio santua, PG 32, 358.

lekaide eta eremutar bizitza ia guztiz galtzea eragin zuen; haie-tako asko ipar aldean, Karmel mendikate inguruan gorde ahal izan ziren. Hirugarren gurutzadan (1189-1192) latindarrek Akre (Akko) eta kostaldeko hegala hartu zuten, baina ezin izan zu-ten Jerusalem mende hartu. Saladinok eta Rikardo Lehoibihotzak hitzarmena sinatu zuten, hirirako sarrera libre uzten zue-na. Jerusalemgo patriarkak Akre-n ezarri zuen bere egoitza...

Lehen gurutzadaz gero bi fenomeno izan ziren, geroko Kar-meldarren Ordenarentzat interesgarri izango zirenak: eremutar bizitzaren berpiztea Europako hainbat aldetan eta Palestinan, eta erromesaldiak egiteko joera, batez ere Lur Santuetara.

Gurutzaden garai honetan mendebaldeko asko, Elias profetaren ospeak erakarririk, eremutar bihurtu ziren Karmel Mendian.

Benjamin Tuterakoak, 1163an, Eliasen haitzuloaren ondoan Profetari eskainitako kristau-eliza batez hitz egiten digu. 1174an, Juan Focas izeneko monje greziarrak monje talde bat aurkitu zuen haitzulo horren ondoan. Geroago, Jacques de Vitry Akre-ko gotzainak (1216-1228) bere **Historia Orientalis** liburuan Karmel Mendiko erlijioso-bizitzaz testu garrantzitsua utzi zigun: “Unos, movidos por el ejemplo del Señor elegían el Monte de la Cuarentena, donde Él ayunó, reclusos en unas celdillas. Otros ocuparon el Monte Carmelo, especialmente la ladera que domina la ciudad de Porfiria, hoy Haifa, junto a la llamada Fuente de Elías, no lejos del monasterio de Santa Margarita y se ocultaron, como abejas del Señor, en el alvéolo de unas celdillas elaborando en su colmena mieles de dulzura espiritual”². XII. mendearen azken hamarkadan eta XIII.aren lehen hamarkadan zen hori.

Karmel Mendiko eremutar laikoek batu beharra eta bizitza arautu beharra sumatzen zuten; hortik sortu zen Karmeldarren lehenengo dokumentu idatzia: S. Albertoren Erregela. Alberto 1206-1214 urteetan Jerusalemgo patriarka izan zen. Eremutarrek bizitza-araudia eskatu zioten Patriarkari, beren biziera finkatu nahi zuten-eta, baina elkarte gisa antolaturik finkatu nahi zuten. Eta horrela Patriarkak Karmeldarren Erregela idatzi zien³.

² Gaztelaniazko itzulpena Balbino VELASCO BAYON, **Historia del Carmelo español**, Vol. I. **Desde los orígenes hasta finalizar el concilio de Trento, c. 1265-1563**. Roma, 1990, 56. or.

³ Ik. ASV, Reg. Vat. 21, 465v-466r. Aita Santuaren kantzelaritzarako erregistro bat da. Ez da kontserbatzen originala. Erregelari dagokionez, ikus: Carlo CICONETTI, **La regola del Carmelo. Origine, natura, significato**. Roma, 1973. **Un proyecto de vida, la Regla del Carmelo**. Madrid, 1985. Silvano GIODANO (Dir.), **El Carmelo en Tierra Santa desde los orígenes hasta nuestros días**. Arenzano, 1994. Elias FRIEDMAN, **El Monte Carmelo y los primeros carmelitas**. Burgos, 1989. Bede EDWARDS, **The Rule of Saint Albert**. Aylesford – Kensington, 1973. Nilo

Erregelak garrantzi handia ematen dio Jainkoaren hitzari, Karmeldarren bizitzaren ardatz izateraino. Testu laburrean Bibliaren aipamen ugari dira: testuak Jainkoaren hitza du argi, Jainkoaren hitza du oinarri eta Jainkoaren hitza ageri du gainez egiten diola.

Dokumentua „Karmel Mendian, Eliasen iturri ondoan, Kristogan seme maite dituen Brokardori eta honen mendean bizi diren ermitau edo padarrei“ zuzendua da:

– Helburua „Jesu Kristoren gogoko izanez bizi izatea zen, bihotz garbiz eta kontzientzia zintzoz haren zerbitzari izanez“.

– Etengabeko otoitza „gau eta egun Jaunaren legea hausnartzen eta otoitzean erne, baldin beste legezko egitekoren batean egon behar ez badu“.

– Nagusiaren agindura, **pobretasuna** bizi izanez.

– Eguneroko lana, zer jana lortzeko.

– Isiltasuna, justiziarako, maitasunerako eta Jainkoaren presentziarako bitarteko gisa.

– Gudu espiritualerako armak: kastitatea, fedea eta Jainkoaren hitza.

– Orduen Liturgia elkarrekin (eta goizero eukaristiako ospakizunean esku hartzea).

– Penitentzia motak, esaterako, baraua eta haragi-uztea.

San Albertoren gutun honek Karmeldarrak legez onartuak zirela esan nahi zuen. Baina hainbat prelatuk eragozpenak jarri zizkieten, eta Karmeldarrek Aita Santuarengana jo zuten. Honorio III.ak (1226-I-30) beren bizitza-araudi edo erregelarekin aurrera egiteko baimena eman zien; honek, argi eta garbi adierazten ez bazen ere, onarpena esan nahi zuen⁴.

GEAGEA, María Madre y Decoro del Carmelo. La devoción a la Virgen en el Carmelo durante los tres primeros siglos de su historia. Burgos, 1989.

⁴ Bullarium Carmelitanum I, 1-2: “Ut vivendi normam”.

Gerrak izan ziren eta 1239an Gazan gurutzatuak mende hartuak izan ondoren, ermitauak atzerrirantz irten behar izan zuten⁵. Fundazioak egin zituzten Txipren, Mesinan (Sizilia), Valenciennes-en, Aylesford-en eta Hulne-n (Ingalaterra), Les Aygalades-en (Proventza)...

Europako giro berrira egokitzeko, Karmeldarrek aldatu beharra izan zuten eta eskeko fraideen mugimendurekin bat egin beharra. 1247an Inozentzio IV.a aita santuarengana bidaliak izan ziren Reginaldo eta Pedro fraideak, Erregela egoera berrira egokitzeko eta bertan agindurik zeuden hainbat agindu latz arintzeko eskaera egin ziezaioten. Erantzuna 1247ko urriaren 1ean iritsi zen **Quae honorem Conditoris** gutunarekin, eta Karmeldarren Erregela argitaratu zen aldaketa berriak sartuta⁶.

Karmel Mendiko ermitau haiek Andre Mariarekin guztiz bat eginik ikusten zuten beren burua. Laster Karmel Mendiko Andre Mariaren Fraideak izenez deituko zitzaien⁷. Ermitauak, apurka-apurka, Andre Maria zerbitzatu eta goresteko sortuak zirela sinestera heldu ziren⁸. Klemente V.aren buldan ere pentsamendu hori azpimarratzen da⁹. Mariaganako debozioak ha-

⁵ Honela aitortzen da Inozentzio IV.aren dokumentu batean: “Paganoen sarraldiek gure seme maite Karmelgo Eremitarrak, ez bihotza hautsi gabe, toki hura utzi eta itsasoz hemendiko aldean kokatzera behartu ditu”: **Bullarium Carmelitanum** I, 8: 26-VII-1246: “Paganorum incursus”.

⁶ Ik. 5. oharra; ASV, Reg. Vat. 21, f. 465-466; **Bullarium Carmelitanum** I, 8-11.

⁷ Ludovico SAGGI, **Santos del Carmelo**. Madrid, 1982, 56-160. or.

⁸ Honela berretsi zen Montpellierko Kapitulu Jeneralean 1287an. Ik. Joaquin SMET, **Los Carmelitas Historia de la Orden del Carmen. I. Los orígenes. En busca de la identidad**. Madrid (BAC), 1986, 34. or.; (WESSELS), **Acta Capitulorum generalium**, I, 7.; Adrianus STARING, **Medieval Carmelite heritage**, Roma, 1989, 161. or.; sei urte lehenago Pedro de Millau Jeneralak adierazi zuen ideia (STARING, **Medieval Carmelite heritage**, 46. or.).

⁹ **Bullarium Carmelitanum** I, 55: 5-III-1311

ren Eskapularioaren tradizioan lortu zuen gailurra¹⁰, eta Elizak ofizialki berretsi zuen debozio hau.

2. KARMELDARREN ORDENA EUSKAL HERRIAN (XIII-XIX. MENDEAK).

XIII. mendearen bigarren erdian Karmeldarren Eskeko Ordenak bere historia guztian izan duen hazkunderik handiena izan zuen. Mende horren amaieran 12 probintzia zituen eta 150 etxe¹¹; haien artean Akitania eta Espainiako probintziak zeuden.

a. Baionan (c. 1250-1791)

V. Dubarat historialariak honako hau dio Baionako antzinako komentuaz: „Otoitz eta ikasketa gune honetatik honezkero ez da ezer geratzen, ezta hondakinik ere“, kalearen izena bakarrik: „Rue des Carmes“¹². Hala ere, historiako materialak gertatu dira hainbat eskuizkributan¹³.

Karmeldarrak XIII. mendearen erdi aldera jarri ziren Baionan bizitzen (garai horretan Baiona hiri „ingelesa“ zen, hau da, Ingalaterrako erregearen agindupean zegoen). Izan ere, 1264ko dokumentu batean „in quo nunc sunt“ dio. Dirudienez, Raimund de Donzac (D’Onzac)¹⁴ gotzain zela joan ziren hara. Eta geroago, 1264an¹⁵, Tarride auzoan, harresiz kanpo, beren eliza eraiki zutenean, izan zen Karmeldarren hitzarmena gotzain eta

¹⁰ Bartolomé XIBERTA, *De visione Sancti Smonis Stock*. Roma, 1950.

¹¹ Ik. *Constitutions* 1294, 183-184.

¹² V. DUBARAT, *L’ancien couvent des Carmes de Bayonne. Notes et documents*, Bulletin de la Société des Sciences et Artes de Bayonne (1887) 1-55. Dubaratek Karmeldarrei buruz idatzi zuen geroago *Le Missel de Bayonne de 1543*, Pau, 1901, CCCLIV-CCCLXIV. or.

¹³ Ikus dokumentazioa Archives Départementales des Pyrénées-Atlantiques, H.23 – H.53.

¹⁴ Cf.. Jules BALASQUE – (E. DULAURENS), *Études historiques sur la ville de Bayonne*, t. 2., Bayonne, 176. or. (hiru liburukitan dagoen obra hau 1862-1875eko urteetan agertu zen.

¹⁵ Cf. ADPA, H. 49.

kapituluairekin. Sans de Haxe (Sancho de Ahaxe) zen gotzain eta Jean Auger¹⁶ Karmeldarren nagusi.

Komentu hau bazen 1510 ezkeror. Baina Frantziaren eta Espainiaren arteko gerra zela eta (Aragoi eta Gaztelako erregearen eta Ingalaterrako erregearen artekoa), eta hiria setio egogorren ezarriko zuten beldurrez, mehatxuak izan baitzituen, Karmeldarren eraikina suntsitua izan zen Frantzisko Longeuville-ko duke eta Guyenne-ko gobernariaren aginduz. Eta Gobernari berak, komentuko Nagusiak eta Karmengo Amaren kofradiako lau arduradunek eskatuta, Baionako Port-Neuf auzoan bizilekua ezartzen eta behar ziren etxeak erosten utzi zien Karmeldarrei 1511ko abenduaren 23an. Bizilagunek ez zuten nahi eta aurre egin zioten asmoari. Baina 1512ko martxoaren 8rako Karmeldarrek bazuten komentua eta eliza eraikitzeko lur saila. Berehala ekin zioten komentua eraikitzeari; Bonifacio d'Albaitz ongileak ezarri zuen lehen harria, 1513ko urtarrilaren 30ean dohaintza bat egin zuenak.

1513 inguruan komunitateak 14 edo 15 erlijioso apaiz zituen, lau edo bost diakono eta korukoak ez ziren hiru anaia¹⁷.

Karmengo Amaren kofradia ageri da, Bonifacio d'Albaitz jaunarekin batera, Baionako komentu eta elizaren fundatzaile. Haren egitekoa funtsezkoa izan zen eraiketak eta konponketak egiterakoan. Kofradia honen helburua lagun hurkoari laguntza espiritual eta materiala ematea zen. Erlijiosoak nahiz laikoak, gizonak nahiz emakumeak ziren partaide. Elkarrekin esku hartzen zuten eukaristia-ospakizunetan eta baita kofradeen hileta-elizkizunetan ere. Dena dela, garai honetan ez zen oraindik eskapularioa aipatzen, eta hau nahiko harrigarria da. 1352. ur-

¹⁶ Cf. ADPA, H. 24; V. DUBARATEk argitaratu zuen *L'ancien couvent des Carmes de Bayonne. Notes et documents*, Bulletin de la Société des Sciences et Artes de Bayonne (1887) 3-5, eta *Le Missel de Bayonne de 1543*, Pau, 1901, CCCLIV-CCCLVI. Or.

¹⁷ Cf. ADPA, H. 49.

teko estatutuak zituzten¹⁸; 1454ko apirilaren 24an kofradiako kideek araudi berria ezarri zuten, beren arteko otorduetan nor non eseri zehazten zuena.

1661ean **Andre Mariaren Kofradia Nagusia** edota **Eskapularioaren Kofradia** deitzen zitzaion.

Hala ere Baionako Karmeldarretan bazen beste kofradiarik ere, esaterako: Garbikundeko Kofradia (XVII. mendekoa)¹⁹; Eskapularioaren Kofradia, 1637ko abuztuaren 3an meza bat ezarri zen hilero bigarren igandean emateko²⁰; Santa Barbararen Kofradia, 1512an bai, baina 1660an ez zena²¹; San Mauroren Kofradia, 1512an bazena eta XVIII. mendearen erdi aldean ere jarraitzen zuena²²; Sakramentu Santuaren Elkarte (XVII. mendea)²³.

Baionako Karmelek bazuen nolabaiteko indarra eta hauxe da hori egiaztatzen duena: Aturri ibaiaren bokalean, Angelun, komentua eraikitzeko asmotan zebiltzala 1683tik 1698ra bitartean²⁴.

Frantziako iraultzak Karmeldarren komentuko komunitate-bizitzaren amaiera ekarri zuenean, 11 erlijioso apaiz zeuden eta 3 anaia; batek izan ezik, guztiek hartu zuten bizitza sekularra. Eliza herriko elkarteen batzarleku eta nazio-jaiak egiteko toki bihurtu zen²⁵.

¹⁸ Cf. ADPA, H. 27. V. Dubaratek estatuak argitaratu zituen **Le Missel de Bayonne de 1543**, Pau, 1901, CCCLIX-CCCLX. or.

¹⁹ Cf. ADPA, H. 37, 47.

²⁰ Cf. ADPA, H. 43.

²¹ Cf. ADPA, H. 27, 43, 49.

²² Cf. ADPA, H. 42, 49.

²³ Cf. ADPA, H. 36, 38, 47. Kofradia hauetaz eta han zeuden hainbat kaperaz (Andre Mariarena..., Erroke santuarena, Loretoko Amarena, Barbara santuarena, Mauro santuarena, Maria Magdalena Pazzikoarena, Joan santuarena, Jose santuarena, Aingeru Guardakoarena, Lanberto santuarena...) irakur bedi **Le Missel de Bayonne de 1543**, Pau, 1901, CCCLIX-CCCLXIV. or.

²⁴ Cf. ADPA, H. 42. Ik. **Le Missel de Bayonne de 1543**, Pau, 1901, CCCLXIV. or.

²⁵ Ik. **Le Missel de Bayonne de 1543**, Pau, 1901, CCCLXIV. or.

b. Nafarroa (XIV-XIX. mendeak)

aa. Zangoza

Oraingo Penintsulako lurralde barruan Zangoza izan zela dirudi, Huescarekin batera, Karmeldarren lehen fundazioa, 1277 aurretik; izan ere, urte horretako apirilaren 1ean Felipe III.a Frantziako erregeak, honen semea Felipe I.a, Ederra, Nafarroako errege izango baitzen, agindu zion Nafarroako gobernariari Karmeldarrei Zangozan bizitzeko eta komentua eraikitzeko baimena eman ziezaiaela²⁶; horrek ordurako ziur asko han zeudela esan nahi du. Eta bestalde, erlijiosoak klaustrotik egotziak izan zirenean, komunitate hau izan zen azkena amatzatzen, 1837an, Iruñeko eta Tuterako komentuekin batera.

Hainbat albistetan adierazten denez, XIII. eta XIV. mendeetan, Zangozako komentua eta Iruñekoa Akitaniako Karmeldarren probintziakoak ziren. Esaterako, 1354ko Kapitulua Jeneralak agintzen du, Iruñeko eta Zangozako komentuek Akitaniako Probintziakoak izan daitezela, Santxo de Ull Segorbeko gotzainaren oniritzia jaso ondoren²⁷.

1375ean Zangozako eta Iruñeko komentuek, Nafarroako erregearen eskariz, bikaritzat bat osatzen zuten²⁸. Egoera nahiko txarra zen. Martín Zalba (1377-1403) iruinsemea, kononista ospetsua eta Iruñeko gotzain berria, 1379ko urriaren 1ean sartu zen bere elizbarrutian; haren lehenengoetako egintza Erregearekin Zangozan biltzea izan zen; eta hemen Nafarroaren eta Gaztelaren arteko gerrak eragindako hondamendiak ikusteko aukera izan zuen: gaztelutik hurbil zen Karmeldarren komentuen alde bat suntsitua eta errea zegoen, eta zutik gelditu zen aldea ere laster botako zutela uste zen. Pixka bat lehena-go, ekainaren 6an, Karmeldarrek eta Santiago eta San Salvador

²⁶ Ik. Mariano ARIGITA Y LASA, *Cartulario de Felipe III, rey de Francia*. Madrid, 1913, 59. or.

²⁷ Ik. Juan Bautista LEZANA, *Annales...*, IV, 607.

²⁸ Ik. (WESSELS), *Acta capitulorum generalium*, I, 75.

bikarioek akordioa egin zuten komentua lekuz aldatzeari buruz, herrian bertan komentu berria eraikitzeaz eta horretarako baldintzez hitz eginik²⁹.

1380ko azaroaren 20an, Klemente VII.ak, aitasantutzakoak, Zangozako harresi barruan komentua eraikitzeko baimena eman zien Karmeldarrei³⁰. Hurrengo urteko martxoaren 25ean Karmeldarrek eta udalak komentua lekuz aldatzeko hitzarmena sinatu zuten. Amigot Garro Zangozako kapitainak Karmeldarren komentu zaharra botatzeko agindu zuen; izan ere, gerraren ondorioz egoera txarrean zen eta, gainera, beldur zen Gaztelako erregeak hiria kontra erabiliko ote zuen³¹. Tokiz aldatzea 1388ko martxoaren 5ean egin zen.

Espainiako probintzia erlijiosoen banaketan, 1416an, Zangozako eta Iruñeko komentuek, Huesca, Valentzia, Zaragoza eta Calatayud-ko komentuekin batera, Aragoi eta Valentziako probintzia osatzen zuten³². Bai 1498an, bai XVI. mendearen hasieran lau probintzia zeuden, eta Nafarroako bi komentuek Aragoi eta Valentziako probintziakoak izanez jarraitzen zuten³³. 1561eko ekainean Zangozako komentuan izan zen Probintziako Kapitulu³⁴.

1700 inguruan, probintzia erlijioso berekoak ziren Nafarroako eta Aragoiko Karmeldar Oinetakodunen artean nolabaiteko tirabirak ziren. A. Jeneralak, Karlos Filiberto Barberi-k, haien arteko bakeari eutsi nahirik, Iruñean, Zangozan eta Tuteran

²⁹ Ik. José GOÑI GAZTAMBIDE, *Historia de los obispos de Pamplona*, II, siglos XIV-XV. Pamplona, 1979, 282-283. or.

³⁰ Ikus dokumentua: Vicente VILLABRIGA, *Sangüesa, ruta compostelana. Apuntes medievales*. Sangüesa, 1963, 39. zb.

³¹ Ikus dokumentua: Vicente VILLABRIGA, *Sangüesa, ruta compostelana. Apuntes medievales*. Sangüesa, 1963, 40. zb. Ikus baita BNM, eskuizkribu 2711, f. 338-339.

³² Ik. *Acta capitulorum generalium Ordinis...*, I, 149.

³³ Ik. *Bullarium Carmelitatum*, I, 420-422.

³⁴ Ik. Balbino VELASCO, *Los Carmelitas. Historia de la Orden del Carmen*. IV. *El Carmelo español*, Madrid, 1993, 153.

irauten zutenei abitua emateko baimena ematen zuen. Dirudie-
nez, aragoitarrek ez zuten batere gogoko nafarrei abitua har-
tzen uztea. Ez zuten bete nahi Jeneralaren agindua, eta beren
asmoak aurrera eramaten saiatu ziren Diputazioaren eta Erro-
man Espainiako enbaxadore zenaren laguntzaz³⁵.

XVI. mendean erlijioso gutxi ziren, 4tik 7ra; baina 1730ean
25 ziren³⁶.

1773 inguruan A. Jeneralak, José Alberto Jiménez-ek, ko-
mentuetako pertsoneri zegokienez, zenbait aldaketa egin zi-
tuen, hau da, komentuetan fraide gehiegi zeudelakoan, kopu-
rue gutxitzea erabaki zuen. Honela, adibidez, Zangozan 19 er-
lijioso zeuden eta 13ra gutxitu zituen; Iruñean 55etik 35era; eta
Tuteran 30etik eta 16ra gutxitu zituen³⁷.

1837ko erlijiosoen kanporatzearen ondoren, Zangozako
Karmeldarren eliza udal ospitale bihurtu zen 1886an. Eta azke-
naldian musikako kontserbatorio. Orain dela hamahiru bat urte
ikerketa bat egin zen, eliza arte aldetik aztertuz³⁸.

bb. Iruñea.

Iruñeko Karmeldar Oinetakodunen komentua guttiz desager-
tu direnetakoa dugu³⁹. Fundazio hau 1330 ingurukoa da, Felipe

³⁵ Ik. José GOÑI GAZTAMBIDE, *Historia de los obispos de Pamplona, VII, siglos XIV-XV*. Pamplona, 1979, 208-209. or.

³⁶ Ik. Balbino VELASCO, *Historia del Carmelo español*, 2 t. Roma 1992, 472-473. or.

³⁷ Ik. Balbino VELASCO, *Los Carmelitas. Historia de la Orden del Carmen. IV. El Carmelo español*, Madrid, 1993, 274.

³⁸ Ik. María Concepción GARCÍA GAINZA, Mercedes OFBE SVATTE, Asunción DOMEÑO MARTÍNEZ DE MOFENTIN, *Catálogo monumental de Navarra. IV** Merindad de Sangüesa. Jaurrieta-Yesa*. Pamplona 1992, 399-404.

³⁹ Ik. Archivo General de Navarra, fondos medievales de la Sección de monasterios, Pamplona. Carmelitas Calzados (1330-1331); ikus leg. 3, docs. de 1416, 1445. BNM: eskuizkribu 2711: Mercedes, donaciones y favores que los Serenísimos Reyes de Navarra hicieron a su convento del Carmen de de la observancia de la ciudad de Pamplona a los hijos del, f. 329-334.

Evreux-koak eta Joana errege-erregina nafarrek sorturikoa⁴⁰. Inozentzio VI.a Aita Santuak hirigunetik nahiko urrun zen komentua utzi eta harresi barruan berria eraikitzeko baimena eman zien Karmeldarrei; bazen beste arrazoi bat ere horretarako: gerra sortuko zen eta eraikina suntsitua izango zen beldurra⁴¹.

Don Karlos Nafarroako erregeak 1374ko ekainaren 1ean eman zuen eliza eta komentua hiri barruan eraikitzeko baimena; Teologian doktore zen Pedro San Martin⁴² priorearen eskariz eman zitzaien baimen hori. Errege berak eman zuen, 1375eko otsailaren 10eko dataz, „Jon Cruzat⁴³ Erreinuko zaldun nagusiaren bitartez“ kendu zizkieten ondasunak Karmeldarren komentuari itzultzeko agindua.

Hurrengo mendean, 1495eko maiatzaren 8an, Nafarroako beste errege bat ere agertzen da „juros reales“ deitzen direnak ematen, eta komentuari „casa real“⁴⁴ titulua ematen. Ondorengo mendean Maria, Aragoiko erregina, izango da komentuari hainbat erlikia opari egin zizkiona⁴⁵.

Toribio de Mier Iruñeko gotzaina hil zenean, 1698ko abenduaren 8an, Karmengo Prioreari eskatu zitzaion hileta-elizkizunean hitzaldia egitea⁴⁶.

GARCÍA GAINZA, María Concepción – ORBE SVATTE, Mercedes – DOMEÑO MARTÍNEZ DE MORENTIN, Asunción – AZANZA LÓPEZ, José Javier, *Catálogo monumental de Navarra. V** Merindad de Pamplona. Imoz-Zugarramurdi*. Pamplona, 1996, 377-378. or.

⁴⁰ Ik. BNM, eskuizkribu 2711, f. 329^r, 332^r. Ik. Balbino VELASCO, *Historia del Carmelo español*, t. 1 Roma 1990, 445. or.

⁴¹ Ik. José GOÑI GAZTAMBIDE, *Historia de los obispos de Pamplona, II, siglo XIV-XV*. Pamplona, 1979, 208-209. or.

⁴² Ik. BNM, eskuizkribu 2711, f. 329^r, 332^v. Ik. Balbino VELASCO, *Historia del Carmelo español*, 1 t. Roma 1990, 448. or.

⁴³ Ik. BNM, eskuizkribu 2711, f. 332^v-333^r. *Catálogo del Archivo General de Navarra...*, vol. IX, 700. zb.

⁴⁴ Ik. BNM, eskuizkribu 2711, f. 329^v, 333^v.

⁴⁵ Ik. BNM, eskuizkribu 2711, f. 330^r.

⁴⁶ Ik. José GOÑI GAZTAMBIDE, *Historia de los obispos de Pamplona, VI, siglos XVII*. Pamplona, 1987, 482-483. or.

1728an Iruñeko Karmel oinetakodunean gertaera nahiko garrantzitsua izan zuten: Hirugarren Ordenaren eraiketa kano-nikoa⁴⁷.

Eta urte gutxi geroago, 1733ko martxoaren 17an, sute handi samarra izan zen Iruñean eta Karmeldar Oinetakodunen komenturi ere eragin zion, baita Ospitale Santuari, Domingotarren komentuari eta Jauregiari ere⁴⁸.

XVI. mendean 11-17 erlijioso izan ohi ziren; XVIII. ean 54 izate-raino iritsi ziren⁴⁹. Iruñeko gotzainak, Agustin Lezo eta Palomique-k (1779-1783), artzain-bisita egin zuenean 1781eko maiatzean eta ekainean, 36 fraide aurkitu zituen Karmengo komentuan⁵⁰.

Frantsestean, 1809an, erlijiosoak kanporatuak izan zirenean, komentua tropa frantsesen gerrako ospitaletzat erabili zuten, baina elizan betiko antzera kultua egiten jarraitu zuten. 1814an itzuli zen komunitatea. Baina urteak geroago, Espainian erlijio-soen kanporatze nagusia gertatu zenean, 1837an, gobernu komentua jabetu zen; hasieran ospitale militar bihurtu zuten eta geroago kuartel. 1898an bota zuten komentua. Elizaren arte-balioari buruzko txosten labur bat gordetzen da⁵¹.

Iruñeko komentuko pertsona goresgarrien artean hauek aipatzen dira: A. Pedro San Martinena, Nafarroako Karlos erregearen aitor-entzulea; A. Joan Vertiz, Erreinuko bikario probintziala eta komentuko priorea; A. Santxo Anbiz, komentuko

⁴⁷ Ik. Higinio GANDARIAS, *Historia de la Venerable Orden Tercera del Carmen Descalzo de Pamplona*. Vitoria, 1958, 12-15. or.

⁴⁸ Ik. José GOÑI GAZTAMBIDE, *Historia de los obispos de Pamplona*, VII, *siglo XVIII*. Pamplona, 1989, 286-290. or.

⁴⁹ Ik. Balbino VELASCO, *Historia del Carmelo español*, 2 t. Roma 1992, 473. or.

⁵⁰ José GOÑI GAZTAMBIDE, *Historia de los obispos de Pamplona*, VIII, *siglo XVIII*. Pamplona, 1989, 165-166. or.

⁵¹ Ik. María Concepción GARCÍA GAINZA, Mercedes ORBE SVATTE, Asunción DOMEÑO MARTÍNEZ DE MORENTIN, José Javier AZANZA LÓPEZ, *Catálogo monumental de Navarra. V*** Merindad de Pamplona*. Pamplona. *Indices generales de la obra*. Pamplona 1997, 377-378.

priorea; eta A. Pedro Usetxi; honi buruz geroago ere hitz egin-
go dugu⁵².

Urteen buruan komentu hau filosofiako eta teologiako ikas-
ketak egiteko etxea zen. Horrez gainera, azpimarratzekoa da
XVIII. mendean inprimategia zuela komentu honek, bertan ar-
gitaturiko zenbait liburuk frogatzen dutenez.

cc. Tuterá.

Tuterako komentuaren fundazioaz ere ez dugu agiri asko-
rik⁵³. 1591n egin zen hau, Cortés⁵⁴ familiaren etxaldean. Ondo-
rengo lau urteetan eliza eraiki zen. Kristoren eta Karmengo
Amaren irudia gurtzen ziren; Karmengo Amaren jaia Frantziska
Magallon S. Adriango markesak⁵⁵ ezarri zuen 1717an.

Komunitatea 16 fraidez osatzen zen (9 apaiz, 2 koruko eta 5
anaia). Erlijosoen ekintzaz eta komentu barruko bizitzaz pa-
sarte hau aipatuko dugu hitzez hitz: “Los religiosos asisten con
puntualidad al confesonario y a los enfermos, tanto en la ciu-
dad como del hospital y predicán la divina palabra: dan de co-
mer algunos días a los encarcelados; y entierran a algunos po-
bres de limosna, después de haberles asistido en sus enferme-
dades. Oración mental mañana y tarde, asistencia al coro,
desempeño de las obligaciones de la regla y constituciones
con sus ejercicios ordinarios”⁵⁶. XVII. mendeko azken hamar-

⁵² Ik. BNM, eskuizkribu 2711, f. 331'.

⁵³ Ik. Fray José Vicente DÍAZ BRAVO, *Memorias históricas de Tudela*, Príncipe de Viana 16 (1955) 332-336; M.C. GARCÍA GAINZA – M.C. HE-
REDIA MORENO – J. RIVAS CARMONA – M. ORBE SIVATTE, *Catálogo monu-
mental de Navarra. I. Merindad de Tudela*. Pamplona, 1980, 323-329.
or. Archivo General de Navarra, Sección 2ª, Clero regular – Ordenes
religiosas; Tudela: 31-32: s. XVI-XIX. cuentas, censos, aniversarios...

⁵⁴ Ik. José Vicente DÍAZ BRAVO, *Memorias históricas de Tudela*.

⁵⁵ Ik. Julio SEGURA MIRANDA, *Tudela. Historia, leyenda, arte*. Tudela,
1964, 146-147. or. (Fundazioa 1592an jartzen du).

⁵⁶ Balbino VELASCO, *Los Carmelitas. Historia de la Orden del Carmen*.
IV. El Carmelo español, Madrid, 1993, 345.

kadan ikasketak egiteko etxea zen. 1730ean 37 erlijioso⁵⁷ izatera iritsi ziren.

Gobernuak agindutako erlijiosoen kanporatzearen (1837) ondoren, komentua saldu egin zuten enkantera aterata, 1842an. Eliza gerrako biltegi bihurtu zuten 1874an. Kontuan hartzekoa da elizaren arte aldetiko balioaz dagoen ikerketa laburra⁵⁸.

dd. Erlijioso goresgarriak.

Karmeldarren Ordenak Euskal Herrian izan duen ibilbidea labor-labor kontatu ondoren, erlijio- eta kultura-bizitzan, batez ere Nafarroan, gailendu ziren hainbat erlijioso aipatuko ditugu.

Karmengo Komentuak ikasketa eta kultura gune bihurtu ohi ziren maiz, eta gainera unibertsitateko bizitzan zuten eragina ere ageri-agerikoa zen, haien maisutzagatik eta haiek argitaratutako obregatik. Aipatu baino ez ditugu egingo kultura eta erlijiotasun adierazgarri ziren haiek:

Santxo Ull (+1356), Pedro Usetxi (+1568), Martin Rekarte Bengoetxea (1580-1644), Raimundo Lumbier (1616-1684), Joan Anastasio Arana (+1684), Jazinto Aranaz (1650-1724), Felipe Iturbe (1686-1741), Jose Bizente Diaz-Bravo (1708-1772). XVIII. mendeko beste karmeldar oinetakodun batzuk ere aipatu behar ditugu, esaterako, Jose Urdaniz, Buenaventura Arévalo, Jose Urtesabel, Jeronimo Elias Izuzkiza, Jose Urtasun eta NARBATE, Jose Maria Larunbe, Migel Hualde, etab.

Julen Urkiza – Luis Baraiazarra.

⁵⁷ Ik. Ballbino VELASCO, *Historia del Carmelo español*, 2 t. Roma 1992, 475. or.

⁵⁸ Ik. María Concepción GARCÍA GAINZA, María Carmen HEREDIA MORENO, Jesús RIVAS, Mercedes ORBE SVATTE, *Catálogo monumental de Navarra. I. Merindad de Tudela*. Pamplona 1980, 323-329.